

Challenges of Adherence to a Convergent Semantic System in Translating Traditional Medicine Texts (A Case Study: Akbar Danaseresht's Translation of Avicenna's *al-Shifa*)

Original Article

Received: 2025/12/14

Accepted: 2026/04/06

Seyyed Hossein Hosseini Goushki¹, Fatemeh A'raji^{*2}

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Tehran University, Tehran, Iran.

Extended Abstract

Statement of the Problem and Objective: The translation of scientific and classical texts, especially in the field of traditional medicine, has always been accompanied by challenges in structure, vocabulary, and the transfer of the communicative function of the text. Translation in this domain is not merely the transfer of words from one language to another; rather, it is a discursive endeavor aimed at the recreate of meaning within a new cultural and historical context. In the translation of Avicenna's philosophical and medical works, this issue becomes even more prominent, since the specific language, structure, and worldview of the source text, along with the necessity of scientific accuracy and fidelity to content—while simultaneously ensuring comprehensibility for the contemporary reader—places a dual pressure on the translator. In Akbar Danaseresht's translation of the "Psychology" section of *al-Shifa*, strict adherence to a convergent semantic system and literal fidelity to the structure of the Arabic text has led to the emergence of a kind of "discursive distance" between the target text and its reader; a distance which, instead of establishing semantic communication between the two languages, increases the gap between the semantic scope of the text and the reader's sphere of reception. The main question of the present study is which discursive and methodological components compelled the translator toward such adherence, and what consequences this choice has had for the communicative and scientific function of the text. The aim of this research is to provide a critical analysis of Danaseresht's translation based on discourse-oriented translation theories, with particular emphasis on Lawrence Venuti's views on foreignization, the invisibility of the translator, and convergent semantic system. It also seeks to examine the extent to which the informative and functional role of the scientific text of the *al-Shifa* has been realized in the Persian translation.

Methodology: The present research is descriptive-analytical in nature and is grounded in the theoretical framework of contemporary translation studies, particularly the discourse-oriented approach. First, key concepts such as "convergent and divergent semantic systems," "fidelity," "equivalence," "foreignization," "domestication," and "the translation unit" are explained based on the views of Venuti, Nida, Manfredi, Reiss, Holmes, Even-Zohar, and other theorists. Subsequently, Danaseresht's translation of selected sections of *al-Shifa* is examined, with reference to the Arabic text and numerous examples, from two perspectives: first, grammatical and structural analysis—namely, examining adequacy, adherence to the source-language structure, syntactic coherence, and the extent of modification or alteration; second, semantic and lexical analysis—namely, investigating lexical ambiguities, the selection of unfamiliar equivalents, literalist translations, and the degree of transfer of the text's function. In addition, an attempt has been made to explain the cultural, historical, and semantic contexts influencing the translator's choices, particularly the sacred approach toward the text and its author. In this way, by integrating linguistic analysis with discursive examination, the study seeks to reveal the causes of the discursive non-coexistence between the target text and the contemporary reader.

Discussion and Analysis: The findings indicate that Danaseresht's translation relies heavily on a convergent semantic system instead of following a dynamic, function-oriented approach; that is, it transfers vocabulary, compounds, and structures of the Arabic text without the necessary adjustments for the target language. This model results in several major consequences. First, Structural and lexical ambiguity: in many sentences, the complex Arabic structure has been transferred verbatim into Persian, and expressions such as "huṣūl al-shay'," "muqārīn li'l-infi'āl," "istiḥāla," "lā tufāriq," and "mabda'" have been employed without natural Persian equivalents. This not only complicates the reading process but also distanced the text from its informational function. The examined examples show that minimal changes in the translation unit could have brought the text closer to the target language without damaging its meaning. Second, the dominance of technical language and uncontrolled archaism: for instance, Venuti emphasizes that fluent translation should avoid unnecessary archaism and polysemy. Conversely, in this translation, technical and archaic language has been introduced into the text without discursive management, thereby producing an unintended form of foreignization for the reader. This foreignization is not of the type advocated by Venuti; rather, it is a form of calquing that disrupts the communicative function of the text. Third, rendering the reader invisible instead of the translator: whereas the idea of "translator invisibility" in fluent translation leads to the elimination of signs of translator intervention, in this case the translator has hidden himself so completely behind the structure of the Arabic text that, instead of producing transparency, the target text renders the reader invisible and prevents their participation in understanding text. Fourth, The role of sacred discourse in the translator's choices: The study shows that the translator—consciously or unconsciously—has approached Avicenna's text with a sacred attitude. The sanctity of the Arabic language, Avicenna's scientific and philosophical status, and the classical nature of the text have exerted a discursive pressure on the translator to preserve the source structure as much as possible, as if preserving the form of the text were equivalent to preserving its scientific authority. As a result, the translation has remained faithful to the norms of the source language instead of following the norms of the target language and the needs of the reader; consequently, a significant discursive gap has emerged between the text and the contemporary reader.

Findings: The present study reveals several important results. First, excessive adherence to a convergent semantic system in translating scientific-historical texts may lead to the "de-textualization" of the target text; that is, despite lexical accuracy, the text loses its communicative role, and its scientific function becomes impaired. It also became clear that Danaseresht's translation represents a misunderstanding of the concept of fidelity, since fidelity to the source text must be subordinated to three elements: the author's intention, the target language, and the reader's needs; however, excessive focus to the first element has led to the neglect of the other two. Moreover, the discursive factor of sanctity has played a crucial role in the translation style, and in an effort to preserve the scientific and sacred status of the text, the translator has transferred Arabic structures into the target language with almost no modification. Based on these results, an optimal translation of traditional medical texts requires establishing a balance between foreignization and domestication, in such a way that neither literal calquing nor excessive simplification is appropriate; for scientific translation must serve the transmission of knowledge and revitalization of scientific heritage.

Keywords: scientific translation, convergent semantic system, discursive system of translation, Venuti, structural and lexical ambiguity.

How to cite this article:

Hosseini Goushaki, S. H., & A'raji, F. (2025-2026). Challenges of Adherence to a Convergent Semantic System in Translating Traditional Medicine Texts: A Case Study: Akbar Danaseresht's Translation of Avicenna's *al-Shifa*. *Arabic Literature Criticism*, 16(2), 123-143.

*Corresponding Author Email Address: f.aaraji26@ut.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242681.1435

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

المقالة الأصلية

تاريخ الاستلام: ١٤٤٧/٠٦/٢٣

تاريخ القبول: ١٤٤٧/١٠/١٧

سيد حسين حسيني كوشكي؛ فاطمة أعرجي^٢

تحديات الالتزام بالنظام الدلالي المتقارب في ترجمة النصوص الطبية التقليدية (دراسة ترجمة أكبر داناسرشت لكتاب الشفاء لابن سينا نموذجاً)

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: ترجمة النصوص العلمية والقديمة، وخصوصاً في مجال الطب التقليدي، تواجه دوماً تحديات تتعلق بالهيكل اللغوي والمفردات ونقل الوظيفية التواصلية للنص. فالترجمة في هذا المجال ليست مجرد نقل كلمات من لغة إلى أخرى، بل هي محاولة خطائية لإعادة إنتاج المعنى ضمن سياق ثقافي وتاريخي جديد. وهذه القضية تتضح بشكل أكبر عند ترجمة الأعمال الفلسفية والطبية لابن سينا، إذ إن اللغة وبنية النص والرؤية الكونية الخاصة بالنص الأصلي، إلى جانب ضرورة الدقة العلمية وحفظ الأمانة في النقل، مع الحفاظ على قابلية فهم النص للجمهور المعاصر، تحمل المترجم عبئاً مزدوجاً. في ترجمة أكبر داناسرشت لجزء «علم النفس» من كتاب الشفاء، أدى الالتزام الشديد بالنظام الدلالي المتقارب وحفظ الأمانة الحرفي ببنية النص العربي إلى خلق نوع من «الفجوة الخطائية» بين النص الهدف والقارئ، وهي فجوة تزيد بدلاً من ربط المعنى بين اللغتين من اتساع نطاق المعنى للنص وحدود فهم القارئ. والسؤال الرئيس الذي يعالجه هذا البحث هو: ما هي العناصر الخطائية والمنهجية التي دفعت المترجم إلى هذا الالتزام، وما هي تداعيات هذا الاختيار على الوظيفة التواصلية والتفعية العلمية للنص؟ يهدف البحث إلى التحليل النقدي لترجمة داناسرشت مع التركيز على النظريات القائمة على الخطاب في الترجمة، وخصوصاً آراء لورانس فينوتي حول التغريب، وإخفاء المترجم، والنظام الدلالي المتقارب، وكذلك دراسة مدى تحقق وظيفة الإبلاغ والتطبيق العملي للنص العلمي «الشفاء» في الترجمة الفارسية.

المنهجية: يتمثل البحث في دراسة وصفية وتحليلية، ويستند إلى الإطار النظري لدراسات الترجمة المعاصرة، وخصوصاً المنهج القائم على الخطاب. أولاً يتم توضيح المفاهيم الأساسية مثل «النظام الدلالي المتقارب والمتباين»، و«الوفاء»، و«المعادلة»، و«التغريب»، و«التمركز المحلي»، و«وحدة الترجمة» وفق آراء فينوتي، نابدا، مانفريدي، ريس، هولمز، زوهر، وغيرهم من الباحثين. بعد ذلك، يتم تحليل ترجمة داناسرشت لجزء من كتاب الشفاء بالإشارة إلى النص العربي وعبئاً متعددة من منظورين: أولاً: التحليل النحوي والبنوي بمعنى دراسة مدى الالتزام التبعي لبنية اللغة الأصلية، التماسك النحوي، ومدى التعديل أو الحذف. ثانياً: التحليل الدلالي والمفرداتي بمعنى فحص الغموض اللغوي، اختيار المعادلات غير المألوفة، الترجمات الحرفية، ومدى نقل الوظيفة التواصلية للنص. كما يُبذل جهد لتوضيح العوامل الثقافية والتاريخية والدلالية المؤثرة على اختيارات المترجم، وخصوصاً النهج التقديسي تجاه النص والمؤلف، وبهذا، يسعي البحث إلى الكشف عن أسباب نشوء التباين الخطائي بين النص الهدف والقارئ المعاصر من خلال ربط التحليل اللغوي بالدراسة الخطائية.

المنهجية والتحليل: تشير النتائج إلى أن ترجمة داناسرشت اعتمدت بشكل كبير على النظام الدلالي المتقارب بدلاً من اتباع نهج ديناميكي قائم على الوظيفة، أي نقل المفردات والتراكيب وبنية النص العربي دون التعديلات اللازمة للغة الهدف. وقد أدى هذا إلى عدة نتائج رئيسية: أولاً: الغموض البنوي والمفرداتي في العديد من الجمل، ثم نقل البنية المعقدة للعربية حرفياً إلى الفارسية، مستخدماً عبارات مثل «حصول شيء»، «مقارن انفعال»، «استحالة»، «لا تقارن»، و«مبدأ» دون بدائل طبيعية باللغة الهدف، مما صعب القراءة وأضعف وظيفة الإبلاغ للنص. وتظهر الأمثلة التي تم تحليلها أن أبسط التعديلات في وحدة الترجمة كان يمكن أن تقرب النص من لغة الهدف دون الإضرار بالمعنى. وثانياً: سيطرة اللغة الفنية والقديمة دون ضبط يؤكد فينوتي على أنه في الترجمة السلسلة، يجب تجنب القديمة والتعددية غير الضرورية، وعلى العكس، فإن هذه الترجمة استخدمت اللغة الفنية القديمة دون إدارة خطائية، مما أدى إلى شعور القارئ بالعربة. وهذا التغريب ليس من النوع المرغوب وفق فينوتي، بل يشبه «النسخ الحرفي»، مما يعطل الوظيفة التواصلية للنص. وثالثاً: إخفاء القارئ بدلاً من إخفاء المترجم بينما تؤدي فكرة «إخفاء المترجم» إلى إزالة أثر التدخل الترجمي في الترجمة السلسلة، في هذه الحالة اختفى المترجم وراء بنية النص العربي بطريقة جعلت النص الهدف غير شفاف، مانعة القارئ من المشاركة في فهمه. رابعاً: دور الخطاب التقديسي في اختيارات المترجم تظهر الدراسة أن المترجم، سواء بوعي أو دون وعي، تعامل مع نص ابن سينا بمنهج تقديسي. فقد قدم قداسة اللغة العربية، ومكانة ابن سينا العلمية والفلسفية، وطبيعة النص الكلاسيكي، ضغطاً خطائياً على المترجم للحفاظ على البنية الأصلية، كأن الحفاظ على شكل النص يعادل الحفاظ على مكانته العلمية. وقد أدى ذلك إلى التزام الترجمة بقواعد اللغة الأصلية على حساب قواعد اللغة الهدف واحتياجات القارئ، مما خلق فجوة خطائية كبيرة بين النص والقارئ المعاصر.

الإنجازات: يكشف هذا البحث عن عدة نتائج مهمة؛ إذ تبين أن الالتزام المفرط بالنظام الدلالي المتقارب في ترجمة النصوص العلمية-التاريخية قد يؤدي إلى «عدم النصبة» في النص الهدف، بحيث يفقد النص وظيفته التواصلية رغم صحة مفرداته، ويختل أدؤه العلمي. كما تبين أن ترجمة داناسرشت تمثل مثالاً واضحاً على سوء فهم لمفهوم الأمانة العلمية، لأن الوفاء للنص الأصلي ينبغي أن يستند إلى ثلاثة عناصر مترابطة هي: نية الكاتب، ولغة الهدف، واحتياجات القارئ. غير أن التركيز المبالغ فيه على العنصر الأول أدى إلى إغفال العنصرين الآخرين. ويتضح كذلك أن الخطاب التقديسي لعب دوراً مهماً في تشكيل أسلوب الترجمة؛ فقد حرص المترجم على الحفاظ على المكانة العلمية والقدسية للنص، مما دفعه إلى نقل البنية العربية إلى اللغة الهدف دون تعديل يُذكر. وبناءً على ذلك، ترى الدراسة أن الترجمة المناسبة للنصوص الطبية التقليدية تتطلب تحقيق توازن دقيق بين التغريب والتوطين، فلا النسخ الحرفي يعد مناسباً، ولا التبسيط المفرط يؤدي الغرض، لأن الترجمة العلمية في جوهرها يجب أن تكون أداة لنقل المعرفة وإحياء الإرث العلمي.

الكلمات المفتاحية: الترجمة العلمية، النظام الدلالي المتقارب، نظام الترجمة الخطائي، ونوتي، الغموض البنوي والمعجمي.

الاستناد إلى هذا المقال:

حسيني كوشكي، سيد حسين و أعرجي،

فاطمة (١٤٤٧ق)، تحديات الالتزام

بالنظام الدلالي المتقارب في ترجمة

النصوص الطبية التقليدية (دراسة ترجمة

أكبر داناسرشت لكتاب الشفاء لابن سينا

نموذجاً). دراسات في نقد الأدب العربي،

(٢١٦)، ١٢٣-١٤٣.

*Corresponding Author Email Address: f.aaraji26@ut.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242681.1435

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۱۷

چالش‌های پایبندی به نظام معنایی هم‌گرا در ترجمه متون طب سنتی (نمونه مورد مطالعه: برگردان اکبر داناسرشت از کتاب شفای ابن سینا)

سید حسین حسینی گوشکی^۱؛ فاطمه اعرجی^{۲*}

چکیده مبسوط

بیان مسئله و هدف: ترجمه متون علمی و کهن، به‌ویژه در حوزه طب سنتی، همواره با چالش‌هایی در ساختار، واژگان و انتقال نقش ارتباطی متن همراه است. ترجمه در این قلمرو صرفاً انتقال واژه‌ها از زبانی به زبان دیگر نیست، بلکه تلاشی گفتمانی برای بازآفرینی معنا در بافت فرهنگی و تاریخی جدید است. در ترجمه آثار فلسفی و طبی ابن سینا این مسئله برجسته‌تر است؛ زیرا زبان و ساختار و جهان‌بینی خاص متن مبدأ، و ضرورت دقت علمی و وفاداری به محتوا، در عین قابل فهم بودن متن برای مخاطب معاصر، فشار دوگانه‌ای برای مترجم ایجاد می‌کند. در ترجمه اکبر داناسرشت از بخش «علم النفس» کتاب شفا پایبندی شدید به نظام معنایی هم‌گرا و وفاداری لفظی به ساختار متن عربی باعث پدید آمدن نوعی «فاصله گفتمانی» میان متن مقصد و خواننده شده است؛ فاصله‌ای که به جای ایجاد ارتباط معنایی میان دو زبان، شکاف میان دامنه معنایی متن و دامنه دریافت خواننده را افزایش می‌دهد. مسئله اصلی پژوهش این است که کدام مؤلفه‌های گفتمانی و روشی مترجم را به این پایبندی واداشته و این انتخاب چه پیامدهایی برای نقش ارتباطی و کارکرد علمی متن داشته است. هدف از این پژوهش تحلیل انتقادی ترجمه داناسرشت با تکیه بر نظریات گفتمان‌محور ترجمه، به‌ویژه دیدگاه‌های لارنس ونوتی درباره بیگانه‌سازی، ناپیدایی مترجم و نظام معنایی هم‌گرا، و نیز بررسی میزان تحقق نقش اطلاع‌رسانی و کاربردی متن علمی شفا در ترجمه فارسی است.

روش‌شناسی: پژوهش پیش‌رو ماهیتی توصیفی-تحلیلی دارد و مبتنی بر چارچوب نظری مطالعات ترجمه معاصر به‌ویژه رویکرد گفتمانی است. ابتدا مفاهیم کلیدی همچون «نظام معنایی هم‌گرا و ناهم‌گرا»، «وفاداری»، «معادل‌یابی»، «بیگانه‌سازی»، «بومی‌سازی» و «واحد ترجمه» بر اساس آرای ونوتی، ناپیدا، مانفردی، رایس، هولمز، زوهر و دیگر نظریه‌پردازان تبیین می‌شود. سپس، ترجمه داناسرشت از بخش‌هایی از کتاب شفا، با ارجاع به متن عربی و نمونه‌های متعدد، از دو منظر بررسی می‌شود: یکی از منظر تحلیل دستوری و ساختاری؛ یعنی بررسی میزان بسندگی، تبعیت از ساختار زبان مبدأ، انسجام نحوی و میزان تعدیل یا جرح. دوم، تحلیل معنایی و واژگانی؛ یعنی واکاوی ابهام‌های واژگانی، انتخاب برابری نامانوس، ترجمه‌های لفظ‌گرا و میزان انتقال نقش متن. همچنین، تلاش شده است تا زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و معنایی مؤثر بر انتخاب‌های مترجم، به‌ویژه رویکرد قدسی به متن و مؤلف، تبیین شود. بدین ترتیب، پژوهش با پیوند تحلیل زبانی و بررسی گفتمانی در پی آن است که علل بروز ناهم‌زیستی گفتمانی میان متن مقصد و مخاطب امروز را آشکار سازد.

بحث و تحلیل: یافته‌ها نشان می‌دهد که ترجمه داناسرشت، به‌جای پیروی از رویکردی بویا و نقش‌محور، به نظام معنایی هم‌گرا به‌شدت متکی است؛ یعنی انتقال واژگان و ترکیبات و ساختارهای متن عربی، بدون تعدیل‌های لازم برای زبان مقصد. این الگو چند پیامد عمده داشته است: یکی ابهام ساختاری و واژگانی؛ به این معنی که در بسیاری از جمله‌ها ساختار پیچیده عربی عیناً به فارسی منتقل شده است و عبارتهایی مانند «حصول شیء»، «مقارن انفعال»، «استحاله»، «لاتفارق» و «مبدأ» بدون جایگزین‌های طبیعی فارسی به کار رفته‌اند. این امر خوانش را دشوار و متن را از کارکرد اطلاع‌رسانی دور کرده است. نمونه‌های بررسی شده نشان می‌دهد که کمترین تغییرات در واحد ترجمه می‌توانست متن را به زبان مقصد نزدیک‌تر کند، بدون آنکه به معنا لطمه بزند. دوم، غلبه زبان فنی و کهن‌گرایی کنترل‌نشده؛ برای مثال، ونوتی تأکید می‌کند که در ترجمه روان باید از کهن‌گرایی و چندمعنایی غیرضروری پرهیز شود. برعکس، در این ترجمه، زبان فنی و کهن بدون مدیریت گفتمانی وارد متن شده و بیگانگی برای مخاطب ایجاد کرده است. این بیگانه‌سازی از نوع مطلوب ونوتی نیست، بلکه از جنس «گرفته‌برداری» است که نقش ارتباطی متن را مختل می‌کند. سوم، ناپیدا کردن خواننده به‌جای ناپیدا کردن مترجم؛ یعنی درحالی که ایده «ناپیدایی مترجم» در ترجمه روان به حذف نشانه‌های دخالت مترجم منجر می‌شود، در این مورد مترجم چنان در پس ساختار متن عربی پنهان شده که به‌جای شفافیت، متن مقصد خواننده را ناپیدا کرده و او را از مشارکت در فهم متن بازداشته است. چهارم، نقش گفتمان قدسی در انتخاب‌های مترجم؛ یعنی پژوهش نشان می‌دهد که مترجم، آگاه یا ناخودآگاه، با رویکردی قدسی با متن ابن سینا مواجه شده است. تقدس زبان عربی، جایگاه علمی و فلسفی ابن سینا و ماهیت کلاسیک متن نوعی فشار گفتمانی بر مترجم وارد کرده است که تا حد امکان ساختار مبدأ را حفظ کند. گویی حفظ صورت متن معادل با حفظ مقام علمی آن است. این امر باعث شده ترجمه، به‌جای پیروی از هنجارهای زبان مقصد و نیازهای خواننده، به هنجارهای زبان مبدأ وفادار بماند؛ درنتیجه، شکاف گفتمانی بزرگی میان متن و خواننده معاصر ایجاد شده است.

دستاوردها: پژوهش پیش‌رو چند نتیجه مهم را آشکار می‌سازد. نخست آنکه پایبندی افراطی به نظام معنایی هم‌گرا در ترجمه متون علمی - تاریخی ممکن است به «نامتن شدن» متن مقصد بینجامد؛ به این معنا که متن، با وجود درستی واژگان، نقش ارتباطی خود را از دست می‌دهد و کارکرد علمی آن مختل می‌شود. همچنین، روشن شد که ترجمه داناسرشت نمونه‌ای از سوءبرداشت از مقوله وفاداری است؛ زیرا وفاداری به متن مبدأ باید تابع سه عنصر باشد: نیت نویسنده، زبان مقصد و نیاز خواننده؛ اما تمرکز افراطی بر عنصر نخست سبب نادیده گرفتن دو عنصر دیگر شده است. افزون‌بر این، عامل گفتمانی تقدس نقش مهمی در سبک ترجمه داشته و مترجم، در تلاش برای حفظ شأن علمی و قدسی متن، ساختارهای عربی را تقریباً بدون هیچ گونه تعدیل به زبان مقصد منتقل کرده است. بر اساس این نتایج، ترجمه مطلوب متون طب سنتی نیازمند ایجاد تعادل میان بیگانه‌سازی و بومی‌سازی است؛ به‌گونه‌ای که نه گزیده‌برداری تحت‌اللفظی مناسب باشد و نه ساده‌سازی افراطی؛ زیرا ترجمه علمی باید در خدمت انتقال دانش و احیای میراث علمی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ترجمه علمی، نظام معنایی هم‌گرا، نظام گفتمانی ترجمه، ونوتی، ابهام ساختاری و واژگانی.

استناد به این مقاله:

حسینی گوشکی، سید حسین و

اعرجی، فاطمه (۱۴۰۴ش).

چالش‌های پایبندی به نظام معنایی

هم‌گرا در ترجمه متون طب سنتی

(نمونه مورد مطالعه: برگردان اکبر

داناسرشت از کتاب شفای ابن سینا).

پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۱۶(۲).

۱۲۳-۱۴۳.

*Corresponding Author Email Address: f.aaraji26@ut.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242681.1435

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

ترجمه متون طب سنتی در ایران به قدمت و دیرینگی نگارش این متون است. حضور ایران در این طب دیرین از یک سو و ترجمه در جایگاه مهم‌ترین سازوکار ارتباطی زمینه را برای بررسی جایگاه فن ترجمه در این متون فراهم ساخته است. در این پژوهش، متنی علمی و کهن در برابر داریم. این هم‌آبی در دو ویژگی علمی بودن و کهن بودن چالش‌هایی را برای مترجم و خواننده به وجود آورده است. بررسی این چالش‌ها، راه برون‌رفت از آن‌ها و تبدیلبشان به فرصت برای به ارمغان آوردن ترجمه‌ای بینافرهنگی موضوع این پژوهش است.

نظریات روان‌شناسی ابن سینا نخست به تفصیل در کتاب بزرگ او موسوم به شفا که نوعی دایرةالمعارف است و بعد به اجمال در بعضی از تألیفات دیگر او مانند نجات که خلاصه شفا است و کتاب قانون که در طب است، همچنین رسالات «نفس و فی معرفة النفس الناطقة و احوالها» و «النفس و العقل» و در کتاب الاشارات و التنبیها که آخرین کتاب باقی‌مانده حکیم است مورد بحث و پژوهش قرار گرفته است. نخستین چیزی که در این آثار جلب توجه می‌کند این است که تحقیقات حکیم ابن سینا بیشتر به خود نفس، اثبات وجود، تجرد و بقای آن و قوای مختلفی که برای آن فرض شده معطوف است، هرچند علم النفس را جزو طبیعیات و علوم ثبوتی آورده است.

اکبر داناسرشت، متخلص به صیرفی، قاضی و مترجم و نویسنده معاصر است. نام او به اشتباه علی‌اکبر نیز ضبط شده است. وی فرزند حاجی میرزا علینقی صراف‌باشی است و در ۱۲۹۰ هجری شمسی در تهران زاده شد. علاوه بر تحصیلات رسمی و شش سال آموزش صرف و نحو و شعر و نثر عربی، فقه و علوم اسلامی را نزد شیخ محمدرضا تنکابنی آموخت (دanasرشت، ۱۳۶۴ش: ص ۴). او به عربی نیز شعر می‌سرود و برخی از مقالاتش به این زبان در مجله الاکاء به چاپ رسیده است. مهم‌ترین دستاورد داناسرشت در حوزه ترجمه برگردان کتاب آثار الباقیة اثر ابوریحان بیرونی از عربی به فارسی است. این ترجمه نخستین بار در ۱۳۲۱ هجری شمسی منتشر شد. نخستین اثر تألیفی داناسرشت کتاب کوچکی با عنوان افکار سهروردی و ملاصدرا در ۱۳۱۴ منتشر شد که در حوزه فلسفه است. داناسرشت کتاب تاریخ فلسفه در اسلام را نیز در ۱۳۱۵ منتشر کرد. در حوزه علوم، علاوه بر چند مقاله درباره تاریخ پزشکی، ریاضیات و گاه‌شماری، دو رساله کوتاه درباره تسطیح و نیز گاه‌شماری تألیف کرده است.

مسئله پژوهش

برخی نظریه‌پردازان حوزه مطالعات ترجمه، از جمله ونوتی، ترجمه را کنشی اجتماعی — سیاسی توصیف می‌کنند و روش ترجمه «بیگانه‌سازی» را به منظور توجه و بازنمایی «دیگربودگی»^۱ متن و زبان و فرهنگ خارجی پیشنهاد می‌دهند. حال این دیگربودگی ممکن است شامل فاصله زمانی و فاصله مکانی باشد، که هر دو به فاصله فرهنگی منجر می‌شوند. یوجین نایدا، در مقابل معادل صوری، معادل پویا را توصیه می‌کند. از منظر او، هدف باید نزدیک کردن متن (در سخن او متن مقدس) به خواننده باشد نه گیج کردن او؛ بنابراین، باید از زبان ساده و قابل فهم استفاده شود.

به هر صورت، با طرح شدن مفهوم تعادل توسط نظریه‌پردازانی چون نایدا، کتفورد، وینی و داربلنت و بعدها ورنر کالر، فاصله گرفتن از تناظر کامل میان متن مبدأ و مقصد، بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گرفته است (هاشمی میناباد، ۱۳۹۶ش).

پژوهشنامه نقد ادب عربی، س ۱۶، ش ۲ (پیاپی ۳۱)، پاییز و زمستان ۱۴۰۴ش

به علت محدودیت‌هایی که فاصله زمانی یا مکانی بین متن و مخاطب در فرایند ارتباطی (ارتباط زبانی) ایجاد می‌کند، همچنین به علت فقدان بازخورد در حین عمل ارتباط، چالش این قبیل متن‌ها بیشتر شده است. نتیجه طبیعی این وضعیت، بعضاً و در وهله نخست، ضرورت بازترجمه همان متن ترجمه است. این دقیقاً در صورتی است که زبان مقصد تا آنجا تحت اللفظی است که انعکاس‌دهنده شرایط زبانی متن مبدأ است و همچون ترجمه متون مقدس دیگر نمی‌تواند دستیابی به معادل نقشی را تضمین کند. نتیجه آنکه ممکن است درک نشدن نقش متن مبدأ اصلی را به دنبال داشته باشد؛ زیرا شرایطی که طی آن متن مبدأ نقش خود را ایفا کرده دچار تغییر شده یا ممکن است بازسازی دوباره این موقعیت غیرممکن باشد. حال آنچه ایجاد مسئله می‌کند دو نگاه و دو رویکرد متفاوت به این پدیده است. بر اساس دو رویکرد بیگانه‌سازی و بومی‌سازی، بیگانه‌سازی حفظ سبک و ساختار را تشویق می‌کند اما بومی‌سازی ناظر به مخاطب است. اما در مقابل، بیگانه‌سازی بنا به نظر ونوتی باید مؤلّد باشد و بر سر مرز میان دو زبان شکوفایی زبان مقصد را به ارمغان آورد. حال دو پرسش اصلی در این پژوهش قابل طرح است:

۱. سوءتعبیر مقوله وفاداری توسط داناسرشت چه نتایجی در ترجمه علم النفس این سینا به همراه داشته است؟
۲. کدام مؤلفه‌های گفتمانی — موقعیتی مترجم را به پابندی شدید به نظام معنایی هم‌گرا واداشته تا آنجا که به فقدان کارکرد فنی متن منجر شده است؟

فرضیه پژوهش

۱. سوءبرداشت از مقوله وفاداری به متن مبدأ توسط مترجم کتاب علم النفس به بی‌معنا شدن سخن و نامتن شدن آن منجر شده است.
۲. مترجم، تحت فشار مؤلفه‌های گفتمانی، ساختار نحوی و چینش واژه‌ها و معادل‌یابی را با کمترین دخل و تصرفی منتقل ساخته است.

پیشینه پژوهش

در خصوص شاخصه‌های ترجمه متون علمی پژوهش‌هایی صورت گرفته است که عموماً بر ویژگی‌های مشترکی از جمله هدف مشخص، تخصص لازم، صراحت و وضوح در بیان تأکید داشته‌اند. آنچه مورد توجه این پژوهش است مفهوم نفوذ زبانی در فرایند معادل‌یابی و در بستر سوءبرداشت مقوله وفاداری به متن مبدأ است. در این خصوص، ناظمیان و قربانی (۱۳۹۲ش) در مقاله‌ای با عنوان «از تعدیل تا معادل‌یابی» به این پرسش پاسخ داده‌اند که معادل‌یابی چیست و چه راه‌هایی برای دستیابی به معادل صحیح و دقیق باید رعایت شود. پژوهش آنان بر کم کردن سلطه و سیطره متن اصلی بر خواننده تأکید دارد؛ امری که احتمالاً به مقوله نفوذ زبانی مرتبط است. در این خصوص حیدری و علیزاده (۱۳۹۳) نیز پژوهشی درباره «نقش استراتژی ترجمه در جلوگیری از نفوذ زبانی و فرهنگی زبان مبدأ فرادست در زبان مقصد فرودست» انجام داده‌اند. پژوهش آنان نشان داده است که مترجم، به‌عنوان نخستین کسی که در معرض واژگان و فرهنگ بیگانه قرار می‌گیرد، با به‌کارگیری راهبردهای مناسب ترجمه می‌تواند از نفوذ عناصر بیگانه فرادست جلوگیری کند.

حال آنچه در مقاله پیش‌رو بررسی شده این است که اساساً چگونه استانداردهای برگردان مدنظر تحت تأثیر نظام گفتمانی شکل گرفته و تحت نفوذ کدام فشار گفتمانی از شاخصه‌های یک متن علمی دور شده است.

مبانی نظری

نظام معنایی هم‌گرا و ناهم‌گرا در فرایند ترجمه از منظر لارنس ونوتی

در گونه‌شناسی‌های ترجمه، اصطلاحات متعددی طی دوره‌های مختلف با توجه به میزان پایبندی متن مقصد به متن مبدأ صورت گرفته است. یکی از این تقابل‌ها تقابل بیگانه‌سازی و بومی‌سازی است که با بهره‌گیری از سنت روم باستان و آرای شلایر ماخر در قرن نوزدهم و بعدها به شکل‌های گوناگونی در قرن بیستم ظهور کرد (هاشمی میناباد، ۱۳۹۶ش: ۷). معادل‌یابی و ازگانی فعالیت‌های ذهنی است که در لایه‌های مختلف ذهن صورت می‌گیرد (ناظمیان و قربانی، ۱۳۹۲ش: ۸۵).

در وهله نخست دو رویکرد ترجمانی که سال‌ها در قالب اصطلاحات و قالب‌های گوناگون رواج داشته طرح شده است. این دو رویکرد، به گفته نایدا، شامل دو نوع ترجمه صوری و پویا است. در ادامه به مفهوم وفاداری در ترجمه و بعضاً سوءتعبیر آن پرداخته شده است تا به این نحو پرسش اول پاسخ داده شود. سرانجام، کارکرد نظام گفتمانی ترجمه و میزان تأثیر آن در گرایش مترجم بررسی شده است.

از منظر لارنس ونوتی، ترجمه یکی از وجوه اساسی زبان و اندیشه انسانی است. اهمیت، ظرافت و پیچیدگی صنعت ترجمه تنها برگردان عبارات و معانی از یک زبان به زبان دیگر نیست. ترجمه، به مثابه هنر، فرایند بازسازی معرفت، میراث و تجارب زبان مبدأ در زبان مقصد است. به عبارت دیگر، ترجمه گونه‌ای گفت‌وگوی هدفمند و روشمند میان دو یا چند فرهنگ، بافت و عنصر زنده است. می‌توان دنیای پیچیده را با زبانی ساده بیان و ترجمه کرد و مترجم، با تحلیل بازنمایی‌های دستوری، می‌تواند انواع مختلف معنی را از همدیگر باز شناسد (Venuti, 1988). همچنین، ترجمه بینا فرهنگی یعنی پیوند زدن چارچوب فرهنگی متن کهن به زبان مقصد. ونوتی تأکید می‌کند که رسالت مترجم متون کهن خلق ترجمه‌هایی است که فراتر از ترجمه بی‌واسطه متن می‌روند و تلاش می‌کنند به گونه‌ای سخن بگویند تا چارچوبی فرهنگی شکل گیرد که متن مبدأ در آن جای داشته باشد. به علاوه، ترجمه کردن همان چیزی است که به خوانندگان معاصر این توانایی را می‌دهد تا تمدن‌های گمشده را برسانند. ترجمه سیاه‌رنگی است که گذشته را می‌توان از آن فرا چنگ آورد (بسن، ۲۰۱۵: ۳۵).

برشی از زنجیره مورد ترجمه که مترجم آن را واحدی برای معادل‌یابی در نظر می‌گیرد واحد ترجمه نام دارد. واحد ترجمه می‌تواند واژه، جمله یا عبارت باشد. ترجمه، برحسب واحد برگزیده شده، دست کم دارای سه مرحله یا سه گونه است: ۱. ترجمه تحت‌اللفظی، ۲. ترجمه جمله، ۳. ترجمه آزاد.

به گفته گات، ترجمه نمونه‌ای از استفاده تعبیری است و محدود به اصل ارتباط است. ترجمه باید به گونه‌ای ابراز شود که تعبیر مورد نظر را منتقل کند، بدون آنکه مخاطبان را وادار سازد تلاش‌هایی غیر ضروری به منظور پردازش متن انجام دهند (اندرمن، ۱۰۰). در همین راستا، مترجم ناپیدا یا *invisible* اصطلاحی است که نخستین بار لارنس ونوتی رواج داد و آن را در تقابل با *visible* به کار برده است. ترجمه به اصطلاح سلیس موجب می‌شود «رنگ و بوی» ترجمه از متن ترجمه حذف شود و ترجمه همچون متنی نوشته شده در فرهنگ مقصد به نظر رسد. بدین ترتیب، صدای مترجم از متن حذف یا ناپیدا می‌شود (موندی، ۱۳۹۸ش؛ هاشمی میناباد، ۱۳۹۶ش).

به گفته ونوتی، ناپیدایی میان‌جیگری [مترجم]، تعیین‌کننده عمل ترجمه در انتقال پیام اثر خارجی، ریشه در عوامل تعیین‌کننده زبانی، فرهنگی، سازمانی، سیاسی و پیامدهای حاصل از آن‌ها دارد (ونوتی، ۱۳۹۰ش: ۷۸).

امروزه راهبردهایی که به ترجمه روان می‌انجامد از نظر میزان موفقیت متفاوت‌اند و مستلزم کار دشوار بازنگری متن و اصلاحات سبکی در آن‌اند. این راهبردها، صرف‌نظر از میزان تأثیرشان، ویژگی‌های مشترک خاصی دارند. راهبردهایی که از منظر ونوتی به ترجمه روان می‌انجامد عبارت‌اند از:

- تک‌معنایی
 - ابهام‌مهارشده
 - کاربرد رایج
 - انسجام زبانی
- همچنین، شامل اجتناب از این موارد می‌شود:
- خودداری از ساخت‌های غیرمصطلح
 - چندمعنایی
 - کهن‌گرایی
 - زبان فنی

به گفته ونوتی (۱۳۹۰: ۸۴) پابندی به این راهبردها باعث می‌شود زبان از مدلول مفهومی خود فاصله نگیرد و نقش ارتباطی را از دست ندهد. از نظر ونوتی (۱۹۹۸: ۲۹)، هنجارها شامل دامنه متنوعی از عقاید و ارزش‌های بومی و بازنمودهای اجتماعی خواهد بود که عامل نیروهای ایدئولوژیکی در خدمت علایق گروه‌های خاص است (ونوتی، ۱۹۹۸: ۲۹). از این رو، روشن است که باید امروزه از رویکردهای تجویزی فاصله بگیریم و بپذیریم که ترجمه هرگز فارغ از ساختارهای قدرت سیاسی و اجتماعی نخواهد بود.

اگر به سراغ راهکارهای قدیمی ترجمه یعنی ترجمه لفظ‌به‌لفظ در مقابل ترجمه آزاد برویم، درمی‌یابیم که ترجمه لفظ‌به‌لفظ بر واژه‌های منفرد و ترجمه آزاد بر پاره زبانی طولانی‌تری متمرکز بود. در میان ترجمه‌پژوهان، به تدریج مفهوم «واحد ترجمه» به کار گرفته شد. اگر به چگونگی سازمان یافتن واژه‌ها در واژه‌نامه دقت کنیم، واژه را به‌مثابه واحد ترجمه خواهیم یافت؛ زیرا به هر مدخل واژگانی تا حد زیادی به‌تنهایی پرداخته می‌شود. طبق ملاک‌های زبان‌شناختی، قصد بر آن بود که معادل‌یابی بین واحدهای ترجمه‌ای که بخش‌های انسجامی تلقی می‌شدند صورت‌پذیرد (مانفردی، ۱۳۹۴: ۶۶).

با این توضیح، نمی‌توان واحدهای ترجمه را مجزا از بافت فرهنگی در نظر گرفت. در ترجمه‌ای که مبتنی بر نظام هم‌گرا است، سعی بر آن است که تمامی الگوهای ساختی و معنایی زبان مبدأ به زبان مقصد برگردد و گاه بر آن تحمیل شود. طبیعی است که چنین ترجمه‌ای را به‌راحتی نمی‌توان خواند (صفوی، ۱۳۹۲: ۱۶). این دشواری ناشی از دو ابهام است: ۱. ابهام ساختاری، ۲. ابهام واژگانی.

به‌منظور درک معنی یک متن و بازتولید آن به زبانی دیگر، مترجم باید متن را به واحدهای ترجمه‌پذیر تفکیک کند. این چنین مترجم خواهد توانست جریان گفتمان را به واحدهای واژگانی - دستوری و در نتیجه قطعه‌های معنی‌دار فرو شکند. گاه برخی ساختارهای معنایی، بدون آنکه مترجم آگاه باشد، به گونه‌ای کاملاً درست و منطبق با متن مبدأ است اما فهمیدنی است. برای آنکه تشخیص دهیم ترجمه‌ای معادل نقشی متن مبدأ خود است یا نه، باید ابتدا آن را از لحاظ نوع متن، گونه متن و سبک تحلیل کنیم؛ زیرا نوع متن روش ترجمه را تعیین می‌کند، گونه متن قراردادهای زبانی و متنی را منعکس می‌کند، و توجه

به سبک رابطه میان فرم و معنی را روشن می‌سازد. در مرحله بعد، باید متن مقصد را از لحاظ تصمیم‌هایی که مترجم در سطوح واژگانی و دستوری و سبکی گرفته است تحلیل کرد تا معلوم شود با هریک از این‌ها چه کرده و درنهایت، آیا متن مقصد همان نقش متن مبدأ را دارد یا نقشی دیگر پیدا کرده است (رایس و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳).

نقش ترجمه موردنظر کاربردی و هدف آن اطلاع‌رسانی است. نظریه اسکوپوس^۲، که به دست هانس ورمیر و کاتارینا رایس شکل گرفت، مدعی است که راهبرد اتخاذشده از سوی مترجم را هدف یا کارکرد ترجمه تعیین می‌کند. بدین ترتیب، ذهنیت مترجم اولویت می‌یابد و نقشی که ترجمه باید در فرهنگ مقصد ایفا کند او را در هر تصمیم‌گیری یاری می‌کند. این بسیار متفاوت با نظریه‌های مبدأگرایی ترجمه است و می‌توان گفت حاکی از چرخش فرهنگی است (بسنت، ۲۰۱۵: ۳۳). نیازی به گفتن نیست که متن ترجمه شده ممکن است همان نقش یا اسکوپوس متن مبدأ خود را نیز داشته باشد. با وجود این، حتی در این مورد، فرایند ترجمه صرفاً فرایند رمزگردانی نیست؛ زیرا، طبق هر نظریه منسجم ترجمه، چنین متن ترجمه‌شده‌ای نیز در درجه اول از نظر روش‌شناختی به موقعیت یا موقعیت‌های فرهنگ مقصد گرایش دارد. رمزگردانی، در جایگاه رویه‌ای که به صورت گذشته‌نگر به متن مبدأ گرایش دارد نه گرایشی آینده‌نگر به فرهنگ مقصد، کاملاً در تضاد با نظریه عمل ترجمه‌ای قرار دارد (هولمز و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۳).

بررسی ترجمه داناسرشت از کتاب شفا

همان‌طور که گفته شد، نوع ترجمه متن مقصد را اسکوپوس تعیین می‌کند. متن مقصد باید از انسجام درونی برخوردار باشد و درعین حال باید متناظر با متن مبدأ باشد. از آنجا که صورت و نقش نشانه‌های زبانی رابطه یک‌به‌یک ندارند، می‌توان همان توالی زبان مبدأ را با استفاده از هر توالی زبانی دیگری در زبان مقصد ارائه کرد؛ بسته به اینکه در چه نوع متن و گونه متن ظاهر می‌شوند و چه نقشی ممکن است در آنجا ایفا کنند. نمونه‌هایی که در ادامه ذکر می‌شود شاهدهی بر ایجاد ابهام ساختاری و واژگانی بر اثر میزان بسندگی بالا است. منظور از بسندگی در مدل هنجارهای گیدئون توری پیروی از معیارهای زبان مبدأ است. توری به این نکته اشاره می‌کند که پیروی از هنجارهای مبدأ در مقایسه با متن مبدأ بسندگی ترجمه را تعیین می‌کند. وی این تعریف را از اون زهر^۳ نقل می‌کند: ترجمه بسنده ترجمه‌ای است که به نقد ارتباط متنی موجود میان متن مبدأ بدون هیچ نقضی از نظام زبان‌شناختی خودش می‌پردازد (نورد، ۱۳۹۵: ۷۶).

در ادامه، چند شاخص درخصوص ترجمه موردنظر شایان توجه است:

جدول ۱: شاخص‌های ترجمه موردنظر

شاخص‌ها	متن ترجمه
نقش متن	نقش متن مبدأ و مقصد کاربردی و از نوع اطلاع‌رسانی و تخصصی
موضوع	علمی (طب)
هدف	انتقال پیام به مخاطب
رویکرد ترجمه	هم‌گرا و مناظر در سطح کلمه و جمله و کاملاً نویسنده‌بنیاد
میزان تعدیل	بسیار اندک
میزان بسندگی	بسیار زیاد
کاربرد متن	درون‌سازمانی و تخصصی
اعتبار متن	متن کانون ^۴ به شمار می‌رود

ارزیابی ترجمه

متن‌هایی که از کتاب انتخاب شده‌اند بر اساس ضوابط خاصی تعیین شده‌اند که این ضوابط به دو بخش دستوری و معنایی تقسیم می‌شوند.

نمونه ۱:

ونرجع إلى حديث الوهم فنقول أن الواجب أن يبحث الباحث و يتأمل أن الوهم الذي لم يصحبه العقل حال توهمه كيف ينال المعاني التي هي في المحسوسات عندما ينال الحس صورتها من غير أن يكون شيء من تلك المعاني يحس ومن غير أن يكون كثير منها ينفع ويضر (ابن سينا، ۱۹۸۸: ۱۷۸).

اکنون به بحث از قوه‌ی وهم برگردیم و گوئیم: باید که شخص جوینده در این معنی بحث کند که قوه‌ی وهم؛ در صورتی که عقل با آن قرین نشود؛ چگونه وقتی که حس، صورت معانی را درک می‌کند او می‌تواند معنی آن صور را درک کند بی اینکه هیچ‌یک از این معانی حس شوند و بی‌اینکه در همان حال بیشتر این معانی سود و زیان داشته باشد (دانا سرشت، ۱۳۶۳ش: ۱۹۰).

در نمونه ۱، «قوه‌ی وهم» و «عقل» در جمله به‌وضوح تفکیک نشده‌اند. همچنین، «حس» و «صورت» ممکن است به‌طور دقیق درک نشوند. واژه «معانی» نیز در متن عربی به مفاهیمی مرتبط با محسوسات اشاره دارد، اما در ترجمه فارسی این مفهوم روشن نیست. اصطلاح «صورت معانی» نیز گنگ است؛ زیرا مشخص نیست منظور از «صورت» چیست؛ شکل ظاهری یا مفهوم انتزاعی آن. در این نمونه، واژه بحث نیز به‌درستی برگردانده نشده است. این واژه در فارسی به معنای مناقشه است، اما در متن عربی پیش‌رو مراد تحقیق و تفحص است. در این نمونه، به‌علت تبعیت کامل از ساختار متن عربی، ساختاری کاملاً نامفهوم و غیراستاندارد ارائه شده است.

نمونه ۲:

ذلك لأن الاحساس انفعال ما او مقارن لانفعال ما والانفعال اما يكون عند زوال شيء وحصول شيء ما واما المستقر فلا انفعال به (ابن سينا، ۱۹۸۸م: ۷۱).

احساس نوعی انفعال و مقارن با نوعی انفعال است و انفعال با زوال شیئی و حصول شیئی تحقق می‌یابد، پس اگر چیزی در بدن مستقر شد دیگر انفعال از آن نمی‌یابد (دانا سرشت، ۱۳۶۳ش: ۷۲).

در نمونه ۲ نیز، جمله اصلی عربی دارای ساختاری فلسفی است که توضیح بیشتری لازم دارد. ترجمه فارسی، بدون تغییر ساختار، خوانایی متن را کاهش داده است. ترجمه حاصل، چون ساختار متن مبدأ را حفظ کرده است، امکان خواننده شدن و فهمیده شدن را از دست داده است. همچنین، استفاده از عبارات «انفعال» و «مقارن» بدون توضیح کافی ممکن است برای خواننده فارسی‌زبان مبهم باشد. واژگان «زوال» و «حصول» نیز در متن عربی بار معنایی خاصی دارند که ممکن است در ترجمه به‌خوبی منتقل نشده باشد.

نمونه ۳:

واللمس أيضاً يدرك به تفرق الاتصال ومضاده وهو عوده إلى الالتيام ونقول أن كل حال مضادة فانها يحس بها عند

الاستحالة وعند الانتقال إليها ولا يحس بها عند حصولها واستقرارها (ابن سينا، ۱۹۸۸م: ۷۱). پس ممکن است به حس لمس تفرق اتصال و مضاد این حالت درک شود، یعنی حالتی را که به التیام رو می‌کند ادراک کند. گوئیم هر حال که با بدن مضاد است وقتی که بدن به آن حالت مستحیل و منتقل شد بدن آن را درک می‌کند ولی اگر در بدن جاگیر و مستقر شد دیگر بدن را درک نمی‌کند (دانا سرشت، ۱۳۶۳ش: ۷۱).

در نمونه ۳، گذشته از تغییر نیافتن واژه‌هایی چون انفعال، مقارن، زوال، حصول و مستقر، واژه‌ها یک‌به‌یک و ساختار کاملاً منعکس شده است؛ امری که به ابهام واژگانی دامن زده است. این چند سطر را می‌شد این چنین ترجمه کرد تا قدری به زبان مقصد نزدیک باشد:

«احساس» نوعی تأثیرپذیری یا همراه با نوعی تأثر است. احساس می‌تواند هم‌زمان با از دست رفتن یک امر یا به دست آوردن آن رخ دهد. بنابراین، اگر امری ثابت ماند، دیگر تأثیرپذیری بر آن مترتب نخواهد بود.

در ترجمه پیشنهادی، برای انفعال واژه تأثیرپذیری، برای مقارن واژه همراه، برای زوال و حصول واژگان از دست رفتن و به دست آوردن، و برای مستقر واژه ثابت انتخاب شده است. به این ترتیب، ساختار جملات با ساختار زبان فارسی قرابت بیشتری می‌یابد.

نمونه ۴:

وأما التذکر وهو الاحتیال لاستعادة ما اندرس فلا يوجد علی ما أظن إلا فی الإنسان وذلك أن الاستدلال علی أن شیئاً کان فغاب ... (ابن سينا، ۱۹۸۸م: ۱۸۰).

اما تذکر که حيله‌ای است که انسان برای یادآوری اشیاء فراموش شده به کار می‌برد چنان که گمان می‌کنم، جز برای انسان نیست دلیل عقیده من آن است که استدلال به اینکه چیزی بود و از ذهن غایب شد... (دانا سرشت، ۱۳۶۳ش: ۱۹۱).

در نمونه ۴، می‌بینیم که جمله اصلی شامل چندین گزاره اصلی و درعین حال متفاوت است که باید جداگانه بیان شوند. ترکیب این ایده‌ها بدون تفکیک منطقی باعث سردرگمی خواننده شده است. همچنین، نبود شفافیت در بیان مفهوم عبارت «حيله‌ای است که انسان برای یادآوری اشیاء فراموش شده به کار می‌برد» چالش برانگیز و نیازمند توضیح بیشتر درباره نوع حيله‌ها است؛ گذشته از آنکه حيله در فارسی به معنای نیرنگ و در عربی به معنای چاره است. در همین نمونه، واژه‌هایی مانند «تذکر»، «احتیال»، و «استدلال» بار معنایی خاص دارند که ممکن است برای خواننده غیرمتخصص گنگ باشد. علاوه بر آنکه عبارت «غایب شد» نیازمند توضیح بیشتری درباره معنای غایب بودن است.

نمونه ۵:

فی أفعال القوة المتذكرة والوهمية وفي أن أفعال هذه القوي كلها بألات جسمانية (ابن سينا، ۱۹۸۸م: ۱۷۷)

در افعال قوه‌ی متذکره و وهمیه و در اینکه این قوا کارهای خود را با آلات جسمانی انجام می‌دهند (دانا سرشت، ۱۳۶۳ش: ۱۸۹).

در نمونه ۵، واژه «افعال» نیازمند روشن شدن زمینه کاربرد آن است؛ زیرا، با توجه به متن و ابهام ساختاری که پیش آمده، در نهایت روشن نیست منظور افعال ذهن است یا افعال برآمده از جسم. در نمونه هشتم نیز، واژه «قوای نفس» بار معنایی خاصی

دارد اما مشخص نیست منظور دقیقاً چیست، مثلاً قوای عقل، احساس یا تخیل؛ امری که در این نمونه کاملاً به ابهام واژگانی دامن زده است.

نمونه ۶:

استقصينا القول في حال المتخيلة والمصورة فيجب أن نتكلم في حال المتذكرة وما بينها وبين المفكرة وفي حال الوهم (ابن سینا، ۱۹۸۸م: ۱۷۷)

گویا ما کاملاً در حال نیروی متخیله و مصوره گفت‌وگو کردیم و اکنون باید در حال نیروی متذكرة و آنچه میان آن و متفكرة است و در حال وهم گفت‌وگو کنیم (دانسرشت، ۱۳۶۳ش: ۱۸۹).

در نمونه ۶، مترجم نتوانسته است مفهوم مبهم را با اصطلاح آشنا جایگزین سازد. برای نمونه، قوه متذكرة که نیروی حافظه است را همان قوه متذكرة آورده است. همچنین، قوه مفكرة را نیز تغییری نداده و دست‌نخورده رها کرده است. در این نمونه، زبان مبدأ حامل چند مفهوم است که در فرهنگ مقصد شناخته شده و واژگانی شده است، اما مترجم ترجیح داده واژگان را به همان صورت انتقال دهد.

نمونه ۷:

في تعديد قوي النفس على سبيل التصنيف (ابن سینا، ۱۹۸۸م: ۴۰).

در شماره‌ی قوای نفس (دانسرشت، ۱۳۶۳ش: ۴۰).

نمونه ۸:

لنعد الآن قوي النفس عدا على سبيل الوضع ثم لنشتغل ببيان حال كل قوة (ابن سینا، ۱۹۸۸م: ۴۰).
اکنون قوای نفس را بر سبیل اصول موضوعه می‌شماریم، سپس هریک از این قوا را بیان می‌کنیم (دانسرشت، ۱۳۶۳ش: ۴۰).

در دو نمونه ۷ و ۸، همچون چند نمونه پیشین، مترجم در استفاده از واژگان قرضی راه افراط را پیش گرفته است، تا آنجا که واژه‌ها از معنای منطقی خود خارج شده‌اند. در متن اصلی «علی سبیل الوضع» به «اصول موضوعه» ترجمه شده است. مراد از وضع، وضع واژگانی است؛ یعنی نیروهای جسمانی است که این چنین نام‌گذاری شده‌اند، اما مترجم اصطلاح اصول موضوعه را اختیار کرده است. این اصطلاح در منطق ارسطویی معنای کاملاً متفاوت و پیچیده‌ای دارد. درحقیقت، مترجم در این قسمت از واژگان هم‌ریشه کاذب استفاده کرده است. در نتیجه، وقتی ابن سینا می‌گوید علی سبیل الوضع، مراد به صورت وضع شده، به صورت قرض گرفته و به صورت قراردادی است؛ اما وقتی مترجم در ترجمه از اصطلاح «اصول موضوعه» استفاده می‌کند، آن را وارد دستگاه مفهومی دیگری می‌کند که نه نامربوط بلکه دور و پیچیده است.

نمونه ۹:

فنقول إذا كانت الأشياء التي نرى أن النفس موجودة لها أجساماً وإنما يتم وجودها من حيث هي نبات وحيوان لوجود هذا الشيء له، فهذا الشيء جزء من قوامها... وإن كان جسماً بصورة ما فلا يكون هو من حيث هو جسم ذلك المبدأ بل يكون كونه مبدأ من جهة تلك الصورة (ابن سینا، ۱۹۸۸م: ۱۰).

از این روست که می‌گوئیم: هر شیئی که نفس دارد جسم است؛ و وجود آن در نبات و حیوان با صدور این کارها از آن‌ها محقق می‌شود. پس نفس جزء قوام ذات آن‌هاست... و اگر جسمی باشد که صورت نامعینی دارد، باز هم آن نفس از جهت جسم بودن، مبدأ این امور نخواهد (دانا سرشت، ۱۳۶۳ ش: ۹).

در نمونه ۹، واژه نبات، که به معنای گیاه است، همان نبات آمده است. در ادامه، عبارت «هو جسم ذلك المبدأ» این‌طور ترجمه شده است: «باز هم آن نفس از جهت جسم بودن، مبدأ این امور نخواهد بود.» ملاحظه می‌شود که مبدأ همان مبدأ باقی مانده است، حال آنکه این واژه در فارسی برابر معنایی در زبان عربی ندارد. مبدأ در عربی به معنای اصل و اساس و در فارسی به معنای نقطه آغاز است.

نمونه ۱۰:

فهل ذلك الصوت حادث بتموج الهواء الذي في الصماخ أو لنفس المماسة وهذا أمر يصعب الحكم فيه وذلك لأن نافي وجود الصوت من خارج لا يلزمه ما يلزمنا في الكيفيات الأخرى المحسوسة (ابن سینا، ۱۹۸۸ م: ۸۴).

آیا آن صدا حادث شده از تموج هوایی که در صماخ است حادث شده یا اینکه از نفس تماس پیدا گشته، پاسخ این سؤال دشوار است زیرا شخصی که وجود خارجی صوت را منکر است، اشکالی را که به ما در کیفیات محسوسه دیگر لازم می‌آید بر او لازم نمی‌آید (دانا سرشت، ۱۳۶۳ ش: ۸۸).

در نمونه ۱۰، واژه تموج همان تموج آمده، حال آنکه صحیح‌تر پیچیدن صدا است. الصماخ نیز تغییری نکرده، درحالی‌که ترجمه درست آن پرده گوش است. همچنین، در لا یلزمه ما یلزمنا، مراد از لزوم ترتب امری بر امری دیگر است که در ترجمه عبارت «لازم می‌آید» به کار رفته است که به لحاظ معنایی روشن نیست.

نمونه ۱۱:

وهو أنها لا تتضمن الدلالة على ذات النفس من حيث هي نفس مطلقاً بل من جهة دون جهة.. ثم إذا قلنا كمال اشتمل على المعنيين فان النفس من جهة القوة التي تصدر عنها افعال الحيوان أيضا كمال والنفس المفارقة كمال والنفس التي لا تفارق كمال (ابن سینا، ۱۹۸۸ م: ۱۲).

این کلمه به ذات نفس از جهتی که مطلقاً نفس است دلالت نمی‌کند بلکه از جهتی دون جهتی دیگر دلالت دارد... ولی اگر بگوئیم نفس کمال است هر دو معنی را مشتمل می‌گردد چه نفس از جهت نیروئی که با آن نیرو ادراک حیوان کامل می‌شود، کمال است. و نفس مفارق و جدای از ماده و نفسی که هنوز از ماده مفارقت نجسته کمال است (دانا سرشت، ۱۳۶۳ ش: ۱۱).

در نمونه ۱۱، من جهة دون جهة به همین صورت در متن فارسی آمده است، درحالی‌که این عبارت به معنای متفاوت بودن یک جهت با جهتی دیگر است. ترجمه صحیح می‌توانست چنین باشد: این واژه مطلقاً به ذات نفس دلالت نمی‌کند بلکه به جهتی کاملاً متفاوت دلالت دارد. در ادامه، النفس التي لا تفارق به درستی توسط مترجم شرح ضمنی داده شده است: نفس مفارق [و جدای از ماده]. مترجم، با توضیح در ضمن ترجمه، نوع این مفارقت را برای مخاطب مشخص ساخته است.

نتیجه کلی ارزیابی ترجمه

نمونه‌های مزبور تنها برخی از نمونه‌های متداول در حوزه عدم تعادل در این متن و مشکلاتی است که این عدم تعادل برای مترجم پیش آورده است. از منظر ونوتی، هر نوع ایقا و ماندگاری در ساختار واژگانی زبان مبدأ باید کاربرد صحیحی در بافت مقصد نیز داشته باشد. از این رو، هر نوع بیگانه‌سازی برای هر واژه‌ای در متن مقصد نه امکان‌پذیر است، نه مطلوب. از منظر ونوتی، وظیفه مترجمی که قصد دارد بومی سازی را بشکند آن است که دست‌کم معنای واژگان کلیدی را که برای فهم و درک متن مرکزیت دارند به‌درستی منتقل کند، بی‌آنکه حواس خواننده را به‌دوردست‌ها پرت کند. در یک دسته‌بندی کلی، نمای کلی ترجمه را می‌توان چنین ارائه کرد:

۱. جملات پیچیده: جملات عربی ممکن است شامل عبارات توصیفی یا جملات فرعی باشند که در ترجمه واژه‌به‌واژه به‌راحتی فهمیده نمی‌شوند. در ترجمه به فارسی، ابتدا باید به چند نکته اساسی توجه کنیم: ویژگی‌های زبان عربی، ساختار جملات، معنای واژگان. در ادامه، به بررسی مشکلات احتمالی می‌پردازیم: ساختار جملات در زبان عربی معمولاً با فارسی متفاوت است. برای مثال، در عربی ممکن است فاعل و مفعول در ترتیب‌های مختلفی قرار بگیرند که باعث شود خواننده نتواند مفهوم کلی جمله را درک کند.

۲. معنای چندگانه: بسیاری از واژگان عربی دارای معنای متعددی هستند که بسته به زمینه ممکن است متفاوت باشند. در ترجمه تحت‌اللفظی، انتخاب نادرست معادل فارسی ممکن است به ابهام منجر شود.

۳. اصطلاحات خاص: برخی از اصطلاحات یا عبارات عربی ممکن است در فرهنگ یا زبان فارسی معادل دقیقی نداشته باشند. این موضوع باعث می‌شود ترجمه مفهوم اصلی را منتقل نکند. در مثال‌های مزبور، ساختار جملات عربی کاملاً حفظ شده است. این ترتیب جملات و چگونگی بیان ممکن است باعث سردرگمی شود. نبود تطابق ساختار خوانایی متن را کاهش داده است.

به هر صورت، در نمونه‌های یادشده، ویژگی‌های ساختاری متن مبدأ کاملاً نشان داده شده و نقش‌های متن اصلی بازتولید شده‌اند و اصطلاحاً رنگ و بوی ترجمه در آن آشکار است. این ترجمه واژه‌به‌واژه کاملاً ساختار متن مبدأ را به زبان مقصد انتقال داده است. کارکرد حذف و جابه‌جایی به‌ندرت در این ترجمه مشاهده می‌شود. مترجم، ضمن انعکاس کامل این ساختار در ترجمه خود، به هم‌ارزی میان متن اصلی و ترجمه دست نیافته است. از این رو، این نظام ایستای هم‌گرا، که صرفاً مبتنی بر رابطه مکانیکی واژه و معنی است، رابطه‌ای یک‌طرفه میان دال و مدلول ایجاد کرده است.

در متن یادشده، احتمالاً واژگانی همچون «تفرق»، «مضاد»، «استحاله»، «انفعال»، «حصول»، «مقارن» از این لحاظ که تشخیص علمی دارند و در گفتار روزمره کاربرد ندارند شاید صاحب امتیاز باشند؛ امری که به اصطلاح ونوتی تحت مقوله «نخبه‌سالاری فرهنگی» قرار می‌گیرد. اما یادگیری و به‌خاطر سپردن این گونه واژه‌ها به‌علت دور بودن از بدنه فارسی و به کار نرفتن در بافت‌های گوناگون مشکل است. درواقع، به‌مثابه یک متن علمی، کاربردی و اطلاع‌رسان، بیش از هر چیز مسئله خوانایی، فهمیدنی و پذیرفتنی مطرح است؛ اما این میزان پایبندی به ساختار ابتدای خوانایی را تحت‌الشعاع قرار داده و آن‌گاه فهم آن را دشوار و پذیرش آن را از سوی مخاطبان خاص و عام اندک ساخته است.

در اینجا تولید ساختار در جهت تحقق کاربردهای ارتباطی خاص باید استفاده شود. در ترجمه مدنظر، به‌منظور حفظ تغییرناپذیری محتوا، قسمت اعظم آنچه در متن مبدأ آمده در متن مقصد نیز آمده است. بالطبع تفاوت ساختاری دو زبان فارسی

و عربی و همچنین، از منظر کاربردشناسی جمعی، تفاوت دو جامعه زبانی که شامل عربی گذشته و فارسی اکنون است چالش ارتباطی جدی در دریافت این ترجمه ایجاد کرده است.

در ترجمه داناسرشت با بن‌بست‌های این‌چنینی در جهت درک و فهم مطلب بسیار مواجهیم. از این‌رو، ترجمه به چالش گرفته شده و ارائه متنی ایدئال دشوار شده است؛ زیرا دانش و انتظار مترجم با دانش و انتظار مخاطب دائماً نوسان یافته است. این عامل را تفاوت ارتباطی می‌نامند؛ تفاوتی که در هنگام ترجمه بیش از انتظار ما پیش می‌آید.

سرانجام، با توجه به چارچوبی که لارنس ونوتی به دست می‌دهد، می‌توان گفت که ترجمه مزبور به‌علت دور شدن از راهبردهای «ترجمه روان» به‌لحاظ فنی، دشوار و از منظر دریافت‌کننده پیام، مبهم و دیرفهم به شمار می‌رود. بررسی این ترجمه را می‌توان در چند سطح بر اساس راهبردهای ونوتی ارزیابی کرد:

۱. چندمعنا و دور از وضوح معنایی؛

۲. ابهام مهارنشده؛

۳. دوری از کاربرد رایج؛

۴. استفاده از ساخت‌های غیرمصطلح؛

۵. غلبه کهن‌گرایی؛

۶. غلبه زبان فنی؛

۷. فقدان انسجام زبانی.

سرانجام، داناسرشت در برخورد با کلیت متن، غالباً یک راه‌حل را انتخاب کرده است و آن صرف انتقال پیام از زبان مبدأ به مقصد به قیمت چشم‌پوشی از ساخت واحد ترجمه در زبان مقصد است. اما وفادار بودن به زبان نویسنده به معنای وفادار بودن به نویسنده نیست (لوده رر، ۱۳۹۶ش: ۱۱۱). هورداتو، در کتابی با موضوع وفاداری در ترجمه، وفاداری را بر اساس سه معیار تعریف می‌کند: منظور نویسنده، زبان مقصد و خواننده. این رابطه سه‌گانه از یکدیگر جدایی‌ناپذیرند. اگر فقط به یکی از این عامل‌ها وفادار باشیم و دو عامل دیگر را در نظر نیاوریم، به مفهوم وفادار نخواهیم ماند (لوده رر، ۱۳۹۶ش: ۱۱۱). این شیوه از وفاداری به متن افراطی است، چراکه کلیت متن خوانا و قابل دریافت نیست. از آنجا که افراط در وفاداری افراط برای حفظ جزء کلمه است، دیگر تحت‌اللفظی بودن متن قابل مهار نیست. ایجاد فضاهای دور از نظام زبانی — بیانی متن مقصد باعث ایجاد ابهام ساختاری نیز شده است؛ در نتیجه، ناخوانا بودن کلیت متن نیز امری اجتناب‌ناپذیر شده و این تحت‌اللفظی بودن به گرت‌برداری نزدیک‌تر شده است. در واقع، به‌علت سوءتعبیر مفهوم وفاداری و این لفظ‌گرایی شدید، خواننده درگیر آزمون سخت بیگانگی شده است.

در اینجا باید بار دیگر آن اصل مشهور را به یاد آورد که اعتبار آن نیز به شدت محل تردید است. این تصور سنتی که ترجمه متعهد ترجمه تحت‌اللفظی است، خودبه‌خود یک نتیجه مشهور دیگری نیز به بار می‌آورد و آن این است که ترجمه متعهد ترجمه ای تلقی می‌شود که خود را ملزم به برگردان معنای اصلی می‌داند و در این باره به معناهای جانبی اهمیت نمی‌دهد (پاکتچی، ۱۳۹۲ش: ۲۰۴). اما مشاهده کردیم که با نظر به تمامی این شرایط، اکنون با نارسایی فنی این نظام کلامی سروکار داریم. بی شک نظام کلامی که درک متن را دشوار می‌سازد کارآمد نیست. پیش از هر چیز باید انتظار داشت که انتقال پیام اقدامی واحد و

تک‌بعدی نباشد، بلکه سازوکاری شناختی و ارتباطی باشد. ناپیدایی مترجم در زبان با راهبرد گفتمانی خاصی که بر ترجمه در دنیای معاصر حاکم است سازگاری دارد. بسیاری از ویراستاران، ناشران، منتقدان و خوانندگان، حتی خود مترجمان، ترجمه‌ای را موفق می‌دانند که روان باشد، بوی ترجمه ندهد، متن اصلی یا معنای بنیادی متن خارجی را شفاف بیان کند. از این رو، وظیفه مترجم آن است که متن را عملاً در زبانی متفاوت بازآفرینی کند.

کارکرد نظام گفتمانی در معادل‌یابی

بی‌شک، پرداختن به بحث‌های کم‌ارزش لغوی و برداشتی سطحی و تحت‌اللفظی از ترجمه نشان از ناآشنایی با مباحث مربوط به گفتمان است (صلح‌جو، ۱۳۹۱ش: ۴). گفتمان را نباید با متن اشتباه گرفت. گفتمان مجموعه عناصر، لوازم و شرایطی است که چنانچه گرد هم آیند متن را به وجود می‌آورند. بنابراین، متن حاصل و نتیجه گفتمان است. به بیان دیگر، گفتمان فرایند و متن فرآورده است (صلح‌جو، ۱۳۹۱ش: ۸). کارکرد نظام گفتمانی در ترجمه آن است که می‌تواند تا حدی طرح‌واره‌های رفتار در ترجمه را باز شناساند و از این رهگذر هنجارهای دخیل در فرایند ترجمه و قوانین احتمالی آن را کشف کند. طبق نظام گفتمانی، ترجمه دیگر هرگز پدیده‌ای نیست که حدود و ثغور و ماهیتش یک بار برای همیشه معلوم و مشخص باشد، بلکه فعالیتی است که بر اساس روابط درون یک نظام فرهنگی معین استوار است. پیشگامان این رویکرد افرادی چون جریمی ماندی، گیدئون توری و همچنین اون زوهر هستند. برای نمونه، زوهر با طرح نظریه نظام‌های چندگانه بر تأثیرات فرهنگی بر نظام‌های متنی تأکید دارد.

گفتمان، به‌عنوان نتیجه کنش زبانی، به گونه‌های مدلولی فرایند تولیدات زبانی‌ای گفته می‌شود که پویا، جهت‌مند و هدف‌دارند و به تولید متن منجر می‌شوند (شعیری، ۱۳۸۵ش: ۹). مطالعه ترجمه را می‌توان با توجه به طبیعت متن و خود واژه متن آغاز کرد. در همان ابتدای مدخل لغتنامه آمده است: این واژه از فعل لاتینی *texere* به معنای بافتن اخذ شده است. بر این اساس می‌توان گفت که متن امری بافته شده است. فرایندهای ترجمه در زبان همه جا در جریان‌اند، البته این فرایندها با ضرب و زور و بی‌وقفه در حال کار نیستند. درحقیقت، درنهایت کاربرد هر نوع ترجمه، از ساده‌ترین تا پیچیده‌ترین آن، کنش ارتباطی است یا دست‌کم درصد آن است که چنین باشد. بنابراین، در پشت هر ترجمه‌ای یک بستر ضمنی وجود دارد که ترجمه در آن شکل پذیرفته است. این بستر گفتمان است.

بنابراین، به گفته بسنت (۲۰۱۵م: ۳۱)، باید کانون توجه معطوف به مسائل کلی‌تر ترجمه چون زمینه متن، تاریخ و سنت باشد، نه بحث بر سر معنای وفاداری در ترجمه یا اینکه معنای اصطلاح «تبادل» چه می‌تواند باشد. درواقع، مطالعات ترجمه امروزه تحت تأثیر نظریه‌های متکثر بابلی است. از طرفی، پرسش‌هایی که امروزه نظریه‌ها مطرح می‌کنند عمدتاً دل‌مشغولی‌های ایدئولوژیک و فرهنگی‌اند که نه تنها ترجمه بلکه مترجم را هم تحت تأثیر قرار می‌دهند. پس ترجمه هرگز فارغ از نظام گفتمانی نیست، بلکه تحت تأثیر عوامل گوناگونی از آن قرار دارد، از جمله:

- جایگاه متن اصلی؛
- خودانگاره فرهنگ مقصد؛
- نوع متونی که با ارزش به شمار می‌روند؛

- سطوح واژگان و واژه‌گزینی‌ای که پذیرفتنی است؛
- مخاطب موردنظر و نیازها و انتظاراتش؛
- باورها و اعتقادات و وابستگی ایدئولوژیک مترجم (هاشمی میناباد، ۱۳۹۶ش: ۲۵).

ترجمه متنی است که «بازنمود» یا «بازتولید» متن مبدأ به زبانی دیگر به شمار می‌رود (مانفردی، ۱۳۹۴ش: ۲۶). بدیهی است که هر تعریفی از ترجمه در سطحی وسیع‌تر رویکرد نظری زیربنایی آن تعریف را نشان می‌دهد. اما در ارائه هرگونه توصیفی از ترجمه می‌بینیم که معادل‌یابی اهمیت و جایگاه خود را دارد. درحقیقت، ترجمه باید محصول پردازش متن مبدأ باشد و این پردازش همان فرایند معادل‌یابی است.

مفهوم معادل آشکارا مسئله‌ای بنیادی در تاریخ مطالعات ترجمه به شمار می‌آید و مفهومی کانونی در نظریه‌های بیشتر پژوهشگرانی است که در قالب یک الگوی زبان‌شناختی فعالیت می‌کنند. هاوس اشاره به این نکته می‌کند که پنداشت «معادل» در فهم عامیانه ما از «ترجمه» نیز بازنمود یافته است. به بیان دیگر، افرادی که آموزش زبان‌شناسی ندیده‌اند ترجمه را متنی می‌پندارند که بازتولید متنی دیگر است که در اصل به زبانی دیگر نوشته شده است. در اصل، معادل اصطلاحی است که از سوی بسیاری از نویسندگان برای توصیف ماهیت و گستره روابطی که میان متن مبدأ و متن مقصد برقرار است به کار گرفته شده است. پس از قرن‌ها استیلای مباحثه درباره ترجمه «تحت اللفظی» و ترجمه «آزاد» در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، شاهد انتقال توجه به مفهوم معادل به‌عنوان نوعی وجه اشتراک متن مبدأ و متن مقصد هستیم (لفور و همکاران، ۱۳۹۴ش).

در این میان، ناپیدا نیز پدیده ترجمه را این‌چنین تعریف کرده است: ترجمان مشتمل است بر بازتولید نزدیک‌ترین معادل طبیعی پیام زبان مقصد در زبان پذیرنده، نخست به لحاظ معنایی و پس از آن به لحاظ سبکی (مانفردی، ۱۳۹۴ش: ۶۱). به گفته نایدا (۱۹۷۴م: ۱۲)، ترجمه‌ای خوب است که در آن مترجم توانسته باشد برای متن زبان مبدأ نزدیک‌ترین و مصطلح‌ترین معادل را در زبان مقصد بیابد. در چنین ترجمه‌ای نخست انتقال درست معنا مهم شمرده می‌شود، سپس رعایت سبک. البته آنچه اینجا تحت عنوان سبک مطرح می‌شود با تعریفی که از آن در بررسی‌های ادبی مورد نظر است تفاوت دارد. در اینجا منظور از سبک تنها شیوه بیان است. سبک یا شیوه بیان هر نویسنده درباره موضوع موردنظرش دارای ویژگی‌های خاصی است. مترجم نیز بر اساس دو عامل موضوع و مخاطب باید شیوه بیان خاصی را برگزیند.

بنابراین، اگر ترجمه را اساساً عملیاتی فرض کنیم که طی آن معنای واحدهای زبانی در فرایند برگرداندن زبان‌ها یک‌سان می‌ماند، آن‌گاه می‌توان دست‌کم به سه دیدگاه درباره معنی اشاره کرد که هر یک به دریافت‌های مختلفی از ارزشیابی منتهی می‌شود. از دیدگاه ذهن‌گرایی، معنا مفهومی است که در ذهن کاربران زبان وجود دارد و ترجمه کاری شمی، تعبیری و تفسیری به حساب می‌آید. اگر تصور شود معنی در واکنش قابل مشاهده بیرونی شکل می‌گیرد و از آن حاصل می‌شود، آن‌گاه ارزشیابی ترجمه شامل روش‌های پاسخ‌محور می‌شود. اگر معنی را حاصل زنجیره‌های طولانی‌تر زبان در هنگام کاربرد تصور کنیم، که هم شامل بافت و هم شرایط موقعیتی است که واحدهای زبانی را در بر می‌گیرد، آن‌گاه احتمالاً از رویکرد گفتمانی در ارزشیابی ترجمه استفاده می‌شود (رایس و همکاران، ۱۳۹۲ش: ۴۲).

هر متن در دو بافت غیرزبانی واقع می‌شود، که یکی درون دیگری قرار دارد. درنتیجه، هر متنی قویاً هم به بافت بلافصلی که آن را در برگرفته، یعنی همان بافت موقعیتی، و هم به بافت بیرونی یعنی بافت فرهنگی مرتبط است. به بیان دیگر، هر متنی

بیانگر یک موقعیت خاص و همچنین بیانگر یک محیط گسترده‌تر اجتماعی، تاریخی، سیاسی، ایدئولوژیکی و جز آن است (مانفردی، ۱۳۹۴ش: ۲۹). در این بین، تمایز میان دو نوع متفاوت معادل‌یابی که از سوی نایدا پیشنهاد شده بسیار مهم است؛ یعنی تمایز میان معادل رسمی (صوری)^۷ و معادل پویا^۸. معادل رسمی با انطباق هرچه بیشتر با عناصر زبان مبدأ سروکار دارد و معادل پویا به تولید تأثیری معادل و تا حد امکان همانند تأثیرات متن مبدأ برای مخاطب متن مقصد می‌پردازد (مانفردی، ۱۳۹۴ش: ۲۹).

بی شک، مقوله بیگانه‌سازی و ارزشمندی نهفته در آن شامل حال متون علمی نیز می‌شود؛ اما بیگانه‌سازی می‌تواند در این سطوح اتفاق افتد: واژگان خاص، ترکیب نحوی خاص، سبک خاص و ایماژ خاص. در ترجمه مد نظر، بیگانه‌سازی به بی‌معنا شدن سخن و نامتن شدن آن انجامیده است؛ چراکه هدف و نقشی که مخاطب را به این متن علمی سوق داده عملاً در متن تحت الشعاع قرار گرفته است، بلکه متن مدام به او هشدار می‌دهد که با کلامی متفاوت و پیامی متفاوت با آنچه انتظار می‌رود سروکار دارد (پاکتچی، ۱۳۹۲ش: ۸۵). بنابراین، بیگانه‌سازی باید دارای معیارها و استانداردهایی باشد. بسیار مهم است که میان ترجمه بیگانه‌ساز و ترجمه تحت‌اللفظی تفاوت قائل شویم. در دیدگاه لارنس ونوتی، بیگانه‌سازی نیز نوعی ترجمه است که نمی‌توان در برابر ترجمه لفظی آن را قرار داد. «بیگانه‌سازی باعث اختلاط فرهنگی گفتمان‌های مختلف می‌شود، با وجود این روان و آزاد است. هم نزدیک به متن مبدأ است، هم غریبگی متن مبدأ را حفظ می‌کند و هم سلامت زبان مقصد را» (هاشمی میناباد، ۱۳۹۶ش: ۱۲).

از همین رو، رویه‌ای که در تحلیل این ترجمه مورد توجه قرار گرفته است دقیقاً رویکردی گفتمانی دارد. با توجه به اینکه ترجمه حاصل قدرت‌نمایی نیروهای خاصی است، ترجمه مورد نظر تحت تأثیر جایگاه متن اصلی و وابستگی ایدئولوژیک مترجم است. اما، در مقابل، نیازها و انتظارات مخاطب (عام و خاص) برآورده نشده است. هنوز هم صداهای معترضی شاید به گوش برسد که می‌گویند ترجمه بی‌شک و از وهله نخست برای ایجاد ارتباط است نه دل‌مشغولی‌های فرهنگی. البته که صحیح است، چراکه ترجمه در نهایت کنش انتقال از زبانی به زبان دیگر است. اما این کنش در بافت رخ می‌دهد و متون در یک پيو ستار خلق می‌شوند و مترجم نیز محصول بافتی بخصوص است. همواره ترجمه کتمان می‌شود. برای پیشگیری از چنین افراطی‌تتها یک راه وجود داشت و آن جست‌وجوی خط مرزهایی ذهنی میان امر بیگانه بود. این امر از مخالفتی بنیادین با روش‌های بومی‌ساز ترجمه است که راه را بر بیگانه‌سازی باز کرد. این موضوع در بدو امر واقعیتی سیاسی است؛ چراکه به گفته حتمیم و میسون، مترجم در بافتی اجتماعی فعالیت می‌کند و خود بخشی از همان بافت است. بدین معنا که ترجمه کردن به‌خودی خود فعالیت ایدئولوژیک به شمار می‌رود. بدین ترتیب، ترجمه‌ها به سان فراورده‌ای ابزاروار مورد استفاده قرار می‌گیرند.

رویکرد قدسی به متن

یکی از مباحث مهم رشته مطالعات ترجمه تقسیم‌بندی متون و توجه به تفاوت‌های موجود در آن‌ها است. مطالعات ترجمه با مسائل و مشکلات برخاسته از متن و ویژگی‌های مربوط به انواع متون سروکار دارد. زبان علم، به‌عنوان زبان فنی گروهی خاص، از اشکال مختلف گفتمان است که برای بیان مسائل علمی به کار گرفته می‌شود. عموماً متون علمی نمونه‌ای روشن برای نوع نظام معنایی هم‌گرا هستند. در این نوع متون، سطح معنایی غالباً تک‌لایه و غیرضمنی است. از این رو در ترجمه این

متون نیز متن مبدأ و مقصد در تناظری یک‌به‌یک با هم قرار دارند. تا جایی که به بسته بودن متن منجر می‌شوند. در این حالت، مترجم چندان خود را مواجه با چالش نمی‌کند؛ چرا که فرایند ترجمه این متون فرایندی برنامه‌محور و کاملاً یکنواخت است. مترجمان متون مقدس نیز خود را مکلف به استفاده از همین نظام ارزشی در ترجمه می‌دانند. حال ممکن است این پرسش مطرح شود که آیا هر متن علمی بی‌زمان است و از این منظر تا چه اندازه به متن مقدس شباهت دارد.

هر مترجم، در محور جانشینی واژگان و نیز در محور همنشینی ساختار دستوری، با در نظر گرفتن نیت متن مبدأ و ملاحظات فرهنگی زبان مقصد دست به گزینش می‌زند.

مترجم، به‌عنوان گفته‌یاب پیام مؤلف در زبان مبدأ و نیز گفته‌پرداز همان پیام در زبان مقصد، تحت نفوذ فضایی بیناگفتمانی قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، مسئله محوری برای مترجم دست یافتن به هم‌ارزی چالشی و گفت‌وگویی میان زبان مبدأ و زبان مقصد است، که این ویژگی خود ناظر به محوری‌ترین معیار در فرایند ترجمه از نظر اوست (پاکتچی، ۱۳۹۲: ۴۷).

حال باید دید که محوری‌ترین معیار در فرایند ترجمه از نظر داناسرشت چه می‌توانست باشد. احتمالاً شکل یافتن فضایی از تقدس می‌تواند چالش این چنینی از خلق متن را برای مترجم توجیه کند. این تقدس در متن موردنظر از سه جنبه قابل بررسی است:

۱. تقدس زبان؛

۲. تقدس متن؛

۳. تقدس مؤلف.

ترجمه متن مقدس اصولاً دامنه‌ای از ادبیات ترجمه است که در آن انتظار کمترین نوآوری و بیشترین انتظار پیروی وجود دارد (پاکتچی، ۱۳۹۲: ۹۷). در آغاز قرن جدید، درک ارزش فرهنگی متن ترجمه، به‌خصوص درباره اهمیت ترجمه‌ها برای هویت فرهنگ پذیرنده، عمیق‌تر شده است. ونوتی این قابلیت را قدرت هویت‌ساز ترجمه‌ها نامیده است (Venuti, 1998: 68). انسان از وجود مقدس آگاه می‌شود، زیرا مقدس خود را همچون چیزی به‌کلی متفاوت از نامقدس متجلی می‌سازد (الیاده، ۱۳۹۹: ۱۲).

زمانی که یک زبان دارای ارزش مذهبی شود، درک این مطلب ساده است که آن زبان آفرینش خداست و از دستان خدا بیرون آمده است! از این رو، این متن به‌تبع زبان و به‌تبع محتوا و به‌تبع نویسنده آن اشباع شده از تقدس است؛ بنابراین، مترجم تلاش داشته، آگاه یا ناآگاه، کیفیات مختلف این تقدس را در ساختار متن حفظ کند.

بنابراین، هر سه مورد یادشده (تقدس زبان، متن و مؤلف) را نمی‌توان خارج از بافت تاریخی بررسی کرد. مترجم شفای این سینا از راه‌های عدیده‌ای کوشیده است تا سرحد امکان در عالم مقدس باقی بماند. این امر، با وجود این، ممکن است با تحمیل قوانینی بر متن اسباب زحمت شده باشد؛ اما برای مترجم این قوانین حیاتی است. مترجم دریافته است که مقدس و نامقدس دو شیوه بودن در متن‌اند. برای حفظ و نگه‌داشت ویژگی‌های خاص متن، متنی که استعداد مقدس شدن دارد، باید در ساختار فضای مقدس متن تأمل کرد؛ اینکه چه شاخص‌هایی آن را از نامقدس جدا ساخته است. بیش از هر چیز باید در نظر داشت که این شاخص‌ها به‌موجب تاریخ شکل گرفته‌اند، اما قصد ما نشان دادن اختلاف و شکاف اساسی میان این زبان و زبان

مورد استفاده چه در سطح عام و چه در سطح فنی بوده است. می‌توان این مسئله را از زاویه دیگری نگریست. فرهنگ برتر و درحقیقت فرهنگ قوی‌تر گفتمان قوی‌تری دارد و در بده‌بستان فرهنگی خواه‌ناخواه غلبه با او ست (صلح‌جو، ۱۳۹۱ ش: ۴۴). عملاً، در ترجمه مد نظر نیز این جریان حضور دارد؛ اما زمانی که این فرادستی گفتمانی بیش از سرعت طبیعی در ترجمه به پیش رانده شده است، ارتباط شکسته و در هر صورت یک سوی عمل ترجمه که کنشی دوسویه است از میان رفته است.

دستاوردها

برای رسیدن متن ترجمه به زبان و بیانی که هم معادل متن زبان مبدأ باشد و هم نقش‌های زبان مقصد را داشته باشد، باید چند مرحله طی شود. این چند مرحله به قاعده از کوچک‌ترین واحد متنی آغاز و با کل متن پایان می‌پذیرد. با توجه به پرسش‌های مطرح در پژوهش به نتایج زیر می‌رسیم:

برگردان دانا سرشت از کتاب شفا اگرچه از نوع اطلاعاتی است، اما مترجم بر اثر سوء برداشت از مقوله وفاداری نتوانسته بازنمایی درست و کاملی از محتویات متن مبدأ ارائه دهد. علاوه بر این، از لحاظ گزینه‌های سبک‌شناختی، توسط هنجارهای غالب زبان مقصد هدایت نشده است. از آن حیث که در ترجمه پیوسته با مسئله معنی^۴ روبه‌رویم، مترجم نتوانسته در فرایند ترجمه، با توجه به سپهر نشانه‌ای زبان مقصد، تبدیل‌ها و برابری‌های خود را برگزیند و در صورت لزوم تغییر دهد. این کار می‌بایست با گزینش واژگان پویاتر و انتخاب ساختار نحوی مانوس‌تر رقم می‌خورد؛ چراکه در نهایت لازمه انتقال معنی در نظر گرفتن این تعادل‌ها میان زبان متن و زبان مورد استفاده است. ۲. در لایه‌های معنایی متون علمی و تخصصی، حائز اهمیت است که ترجمه در گره‌گشایی گفتمانی سهیم باشد، نه آنکه گرهی نو بر گره‌های دریافت متن بیفزاید. مترجم، نه آنکه به این مسائل هوشیار نبوده، اما بنا به عواملی فرامتنی از جمله فشار تقدس زبان، متن و نویسنده وفاداری را برگزیده است، که طی آن مخاطب میان خودش و متن خلاً احساس می‌کند. بنابراین، قطعاً این سوء برداشتی از مفهوم وفاداری است.

به هر صورت، در ترجمه با قاعده انسجام منطقی مواجهیم که حاکی از آن است که متن مقصد باید به گونه‌ای ترجمه شود که برای گیرندگان و مخاطبان فهمیدنی باشد. اگر متن مقصد با نیاز گیرندگان سازگار نباشد، هدف از ترجمه محقق نشده است. مهم این است که متن مقصدی که به دست می‌آید نقش خاصی در دنیای واقعی داشته باشد. در چنین موقعیتی از متن مقصد انتظار داریم که پاسخ‌گوی نیازها، انتظارات و جنبه‌های فرهنگی مخاطب مورد نظرش باشد و آن‌ها را برآورده سازد. بی‌آنکه گمان کنیم هر متن هر اندازه فهم‌ناپذیرتر باشد، مقدس‌تر و جدی‌تر و علمی‌تر است.

بنابراین، راهبرد اصلی مترجم ارائه ترجمه روان، کارآمد، قابل فهم و قابل پذیرش برای خواننده زبان مقصد است. از آنجاکه چنین راهبردی به ترجمه‌ای می‌انجامد که عملاً کاربردی است، به نشر دانش و فرهنگ طب اسلامی کمک می‌کند. درحقیقت، این نوع از ترجمه است که می‌تواند به کتب طب اسلامی مشروعیت بخشد یا امکان ادامه حیات و پویایی به آن‌ها عطا کند و در نتیجه به شهرت، اعتبار، فراگیری و خوانش این منابع کمک کند.

پی‌نوشت

1. otherness
2. skopos theory
3. Even Zohar.

۴. منظور از canon متونی است که در جامعه از اعتبار برخوردارند که به متون اصیل نیز ترجمه شده است.

5. reproduction
6. tertium comparationis
7. formal
8. dynamic
9. Meaning

کتاب‌نامه

ابن سینا، شیخ الرئيس حسين بن عبدالله. (۱۳۶۳ش). روانشناسی شفا؛ الفن السادس من كتب الشفا، ترجمه اکبر دانا سرشت. تهران: انتشارات امیر کبیر.

ابن سینا، شیخ الرئيس حسين بن عبدالله (۱۹۸۸م). الفن السادس من الطبيعيات (علم النفس). الشفا. الیاده، میرچا (۱۳۹۹ش). مقدس و نامقدس. نصرالله زنگویی (مترجم). تهران: نشر سروش.
برمان، آنتوان (۱۳۹۰ش). ترجمه و جزء کلمه یا بیتوته در دوردست، ترجمه فاطمه عشقی، تهران: نشر قطره.
پاکتچی، احمد (۱۳۹۲ش). ترجمه‌شناسی قرآن کریم. چ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
رایس، کاترینا و دیگران (۱۳۹۲ش). نقد ترجمه در پرتو رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا. گلرخ سعیدنیا (مترجم). تهران: نشر قطره.
صفوی، کورش (۱۳۹۲ش). هفت گفتار درباره ترجمه. چاپ یازدهم، تهران: کتاب ماد.
صلح‌جو، علی (۱۳۹۱ش الف). گفتمان و ترجمه. چ ششم، تهران: نشر مرکز.
صلح‌جو، علی (۱۳۹۱ش ب). نکته‌های ویرایش. چ چهارم، تهران: نشر مرکز.
گنتزler، ادوین و ماریا تیموکوکو. (۱۳۹۴ش). ترجمه و قدرت، ترجمه سید محمد کریمی بهبهانی، تهران: نشر قطره.
مانفردی، ماریتا (۱۳۹۴ش). ترجمه متن و بافت غیرزبانی: مطالعات ترجمه و زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند. آریتا افراشی (مترجم). تهران: نشر قطره.

موندی، جرمی (۱۳۸۹ش). درآمدی بر مطالعات ترجمه نظریه و کاربردها. الهه ستوده‌نما و فریده حقی‌بین (مترجمان). تهران: نشر علم.
لوده‌ر، مارین (۱۳۹۶ش). ترجمه در روزگار ما. فاطمه میرزا ابراهیم تهرانی (مترجم). تهران: نشر قطره.
لفور و دیگران. (۱۳۹۴ش). چرخش فرهنگی در مطالعات ترجمه. مزدک بلوری (مترجم). چاپ دوم، تهران: نشر قطره.
ناظمیان، رضا و قربانی، زهره (۱۳۹۲ش). از تعدیل تا معادل‌یابی. پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی، ۳(۹)، ۱-۹.
نورد، کریستین (۱۳۹۵ش). ترجمه؛ فعالیتی هدفمند؛ با توضیح نگرش‌های نقش‌گرا. تهران: نشر اسم.
هاشمی میناباد، حسن (۱۳۹۶ش). گفتارهای نظری و تجربی در ترجمه. تهران: کتاب بهار.
هولمز، جیمز و دیگران (۱۳۹۰ش). بازاندیشی ترجمه. مزدک بلوری و کاوه بلوری (مترجمان). تهران: نشر قطره.

- Ibn Sina, H. A. (1988). The sixth art of nature (psychology). *Al-Shifa*.
- Ibn Sina, H. A. (1984). *Psychology of healing: The sixth art of healing* (A. Danasresht, Trans.). Amir Kabir. [In Persian]
- Eliade, M. (2010). *The sacred and the unholy*. N. Zangoui (Trans.). Soroush. [In Persian]
- Berman, A. (2011). *Translation and part of a word or a house in the distance* (F. Eshghi, Trans.). Qatra.
- Rice, C., et al. (2013). *Criticism of translation in the light of a role-based linguistic approach*. G. Saeednia (Trans.). Qatra. [In Persian]
- Safavi, K. (2013). *Seven discourses on translation* (11th ed.). Kitab Mad. [In Persian]
- Solhjoo, A. (2012). *Editorial notes* (Vol. 4). Markaz. [In Persian]
- Solhjoo, A. (2012). *Discourse and translation* (Vol. 6). Markaz. [In Persian]
- Gentzler, E., & Tymoczko, M. (2015). *Translation and power* (S. M. Karimi Behbahani, Trans.). Ghatre.
- Manfredi, M. (2015). *Translation of text and non-linguistic context: Translation studies and systemic role-based linguistics*. A. Afrashi (Trans.). Ghatre. [In Persian]
- Löhner, M. (2017). *Translation in our time* (F. Mirza Ebrahim Tehrani, Trans.). Ghatre.
- Lefevere, A., et al. (2015). *The cultural turn in translation studies*. M. Beluri (Trans.). 2nd ed., Ghatre. [In Persian]
- Paktchi, A. (2013). *Translation studies of the Holy Quran* (Vol. 3). Imam Sadeq University Press. [In Persian]
- Nazemian, R., & Ghorbani, Z. (2013). From adjustment to equivalence. *Quarterly Journal of Translation Studies in Arabic Language and Literature*, 3(9). [In Persian]
- Nord, C. (2016). *Translation: A purposeful activity – Explaining role-oriented attitudes*. Esm. [In Persian]
- Holmes, J., et al. (2011). *Rethinking translation*. M. Beluri & K. Beluri (Trans.). Qatra. [In Persian]
- Venuti, L. (1998). *The scandals of translation: Toward an ethics of difference*. Routledge.